

UOT 33,338

SƏNAYE İSTEHSAL BİRLİKLƏRİNDƏ ƏMƏK RESURSLARININ SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ GÖSTƏRİCİLƏRİ

G.V.Məmmədova

Azərbaycan Texniki Universiteti

E-mail: gunel.memmedova@aztu.edu.az

Açar sözlər: əmək resursları, sənaye istehsal birlikləri, ixtira, kəmiyyət, keyfiyyət, səmərələşdirici təkliflər, iqtisadi səmərə, iqtisadi həvəsləndirmə, gəlirin ümumi məbləği, mənfəətin ümumi məbləği, rentabellik.

Xülasə. Məqalədə sənaye istehsal birliklərində və onun digər bölmələrində fəaliyyət göstərən əməkçilərin gördükləri işlərini kəmiyyət və keyfiyyətcə qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər sistemi işlənmişdir. İşlənmiş göstəricilər əməkçilərin əmək fəaliyyətini həm kəmiyyət və həm də keyfiyyətcə qiymətləndirməyə imkan verir. Bunlar aşağıdakılardır:

- bir işçinin və ya bir fəhlənin orta əmək məhsuldarlığı (natural və pul ifadəsində) əmək haqqı fondunun hər manatına düşən (müvafiq gələn) gəlirin məbləği;
- əmək haqqı fondunun hər manatına düşən mənfəətin məbləği;

Bu göstəricilər həm plan və həm də faktiki miqdar göstəriciləri əsasında hesablanır və keyfiyyət göstəriciləri müəyyən edilir, həmin göstəricilərlə müqayisəli təhlil edilir. Sənaye istehsal birliyinin baş müəssisəsində təşkil edilən nəqliyyat və rabitə xidmətlərinin istifadə göstəriciləri təhlildən kənar qala bilməz.

Giriş. Sənaye istehsal birliyinin fasiləsiz inkişafını təmin etmək məqsədi ilə birliyin hər bir müəssisə və istehsal vahidləri üçün aylıq, rüblük, yarımillik və illik cari və strateji biznes-plan işlənib hazırlanmalıdır. Bu biznes-planlarda əmək resursları özünün və digər resursların hərəkətvericisi kimi diqqət mərkəzində olmalıdır. Deməli, əmək resursları özünün məhsuldar əməyi ilə yanaşı bütün digər resursların (təbii: torpaq, su, enerji (əlavə olaraq günəş və külək enerjisindən istifadə), heyvandarlıq, quşçuluq, maliyyə (qısa və uzunmüddətli kreditlər), ətraf mühitin qorunması tədbirləri və ekoloji tarazlığın təmin edilməsi və s.) səmərəli istifadəsini təmin edir (birliyin təhlil qrupları bunu sübut edir) [1].

Elmi-texniki tərəqqinin indiki mərhələsində 1-ci dünyada hamıya məlum yeniliklərin tətbiqi ilə yanaşı, mühəndis-texniki işlərdən ixtiralar və səmərələşdirici təkliflər tələb olunur. İxtira və səmərələşdirici təkliflərin tətbiqindən alınan illik iqtisadi səmərə hesabına mühəndis-texniki işçiləri əlavə olaraq mükafatlandırılır. Birliyin mühəndis-texniki işçilərindən (ixtiraçı və səmərələşdiricilər) inkişaf etmiş xarici ölkələrə təcrübə mübadiləsinə göndərilməlidir. Həmin təcrübənin nəticəsi birlikdə müzakirə edilərək, xüsusi qərar qəbul edilməlidir. Bununla yanaşı əlaqədar ali məktəblərdə və elmi-tədqiqat institutlarında ixtisasartırma kursları yaradılmalıdır. Həmin kurslarda mühəndis-texniki işçilərin hər biri yeni ixtira və səmərələşdirici layihələr işləyib, müəlliflik vəsiqəsi almalıdırlar.

Elmi-texniki tərəqqinin 2-ci əsas tələbi təhsil ocaqları (ali məktəblər və elmi-tədqiqat institutları) sənaye istehsal birliyinin baş müəssisə və istehsal birlikləri ilə əlbir mütərəqqi və analoqu olmayan layihələr işlənilməlidir. Həmin layihələrin hazırlanmasında əsasən diqqətə layiq qiymətlərlə təhsil alan tələbələrin iştirakı təmin edilməlidir.

İndi ölkədə ali təhsilli (mühəndis və mühəndis-iqtisadçıya) rast gəlmək olmur. Belə hallara yol verməmək üçün istehsal müəssisələri tabe olduqları nazirlik vasitəsilə Nazirlər Kabinetinə sifariş verməlidirlər. Həmin sifarişlər əsasında tam ali təhsilini başa vurmuş təyinatla öz ixtisası üzrə fəaliyyətə başlamalıdırlar. Müəssisə ildə ən az bir dəfə təyinatla işləyən mütəxəssis iş haqqında ali təhsil müəssisəsinə məzun haqqında məlumat verməlidir. Bu əlaqələr hər iki tərəfin məsuliyyətini artırır. Bu sahədə daha yaxşı nəticə əldə etmək üçün sənaye istehsal birliyinin baş müəssisəsi nəzdində ali məktəb kafedralarının filialları yaradıla bilər [7].

Əmək resurslarının səmərəli istifadəsini qiymətləndirmək üçün əmək məhsuldarlığı göstəricisindən daha çox istifadə edilir. Bu göstəricinin daha çox yüksəldilməsinə nail olmaq üçün müəssisədə “əməyin elmi təşkili” qrupu yaradılır. Əməyin elmi təşkilinə ergonomik amillər də aid edilməlidir [4; s. 107].

Əmək resurslarının səmərəli istifadə edilməsi ilə yanaşı digər amillərin nəzərə alınması aşağıdakı tələblərə əməl olunmasını şərtləndirir [3; s. 121]:

- Obyektiv iqtisadi qanunların tələblərinin nəzərə alınması;
- Tədqiqat obyektinə vahid kibernetik sistem kimi baxılması;
- Qənaət rejiminin tətbiqinin zəruriliyi;
- Ətraf mühitin qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi;
- Texniki-texnoloji, təşkilati, ideya-tərbiyəvi, psixoloji, sosial və iqtisadi amillərin nəzərə alınması;
- Qərarların çoxvariantlılığının nəzərə alınması və ən yaxşının (optimal variantının) seçilməsi;
- Maddi və mənəvi həvəsləndirmə;
- Şəxsi, kollektiv və dövlət mənafeələrinin nəzərə alınması (dövlət mənafeələri meyar olmaqla);
- Nəzarətin təşkili və icranın yoxlanılması;
- Müəssisənin bütün bölmələrinin Elektron hökumət layihələri əsasında formalaşmış elektron-dövlət informasiya mərkəzi ilə qarşılıqlı informasiya əlaqələrinin təmin edilməsi.
- Əmək resurslarının səmərəli istifadəsini xarakterizə edən göstəricilər:
- bir işçinin orta əmək məhsuldarlığı: natural və pul ifadəsində;
- əmək haqqının hər manatına düşən (uyğun gələn) gəlir və mənfəətin məbləği müəyyən edilməlidir:

$$a) \text{ əmək resurslarının gəlirlilik əmsalı} - \Theta_G = \frac{\sum G}{\sum \Theta_{HF}},$$

burada, $\sum G$ - təsərrüfatın illik gəlirinin ümumi məbləği;
 $\sum \Theta F$ - əmək haqqı fondudur.

$$b) \text{ əmək resurslarının mənfəətlilik əmsalı} - \Theta_M = \frac{\sum M}{\sum \Theta_{HF}},$$

$\sum M$ - təsərrüfatın ümumi mənfəətinin illik məbləğidir.

Bu göstəricilər cari və strateji biznes-planın müvafiq göstəricilər ilə müqayisəli təhlil edilir. Təhlildə plan göstəricilərlə faktiki göstəricilər müqayisə edilir, nəticə və təkliflər işlənib hazırlanır.

Təhlillər həm ümumi göstəricilər üzrə və həm də əməkçilərin təsnifatı üzrə aparılır. Təsnifat üzrə dedikdə ayrı-ayrı qrup işçilər üçün, məsələn, mühəndis-texniki işçiləri üçün, fəhlələr üçün, idarə aparatı işçiləri üçün ayrı-ayrılıqda müəyyən edilə bilər.

Əmək resurslarının istifadəsinin tədqiqində təsnifləşdirmə üzrə yanaşma zəruridir. Bu yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, kollektivdə hər bir qrup üzrə araşdırma aparılır:

I qrup. Təsərrüfatın rəhbərliyi.

II qrup. Mühəndis-texniki işçilər.

III qrup. Qulluqçular.

IV qrup. Plan-iqtisad (təhlil) qrupu.

V qrup. Əsas istehsal fəhlələri.

VI qrup. Köməkçi və yardımçı işçilər.

Hər qrup işçilərin fəaliyyətlərinə uyğun yanaşmalara əsasən təhlillər aparılır.

I qrup üzrə bir seminar-müşavirəni nazir və ya nazirin 1-ci müavini aparır.

II, III və IV qruplar üzrə təkmilləşdirmə aparmaq məqsədilə əlaqədar ali məktəblərdə daimi fəaliyyət göstərən 15 günlük seminar müşavirəyə göndərilir. Bu təkmilləşdirmənin yekununda hər bir müvafiq yoxlama işi yerinə yetirilərək, həmin ali məktəblərin təkmilləşdirmə kursu tərəfindən kurs keçməsi haqqında arayış və ya sertifikatlar müəssisə rəhbərinə təqdim edilir. Belə ki, sözü gedən təkmilləşdirmə kursları müəssisə ilə ali məktəb arasındakı qarşılıqlı əməkdaşlıq əsasında həyata keçirilir.

VI qrup üzrə köməkçi və yardımçı işçilərin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi həmin işlərə nəzarəti həyata keçirən əlaqədar təşkilatların mütəmadi nəzarət və reydlərin müəssisənin həmkarlar təşkilatı ilə birlikdə keçirilməsi nəzərdə tutulur. Aşkar olunmuş nöqsanların aradan qaldırılması üçün tədbirlər planı işlənib hazırlanır və həyata keçirilir.

V qrupda əsas istehsal fəhlələrinə seminar müşavirəni təsərrüfatın baş mühəndisi tərəfindən aparılır. Həmin müşavirədə təsərrüfatın baş mühəndisi əsas istehsal fəhlələrini ixtiraçılığa və səmərələşdiriciliyə istiqamətləndirir. İxtira və səmərələşdiricilikdə fəal iştirak edən fəhlələrin stimullaşdırılması tədbirləri haqqında fəhlələr məlumatlandırılır.

Müəssisədə əmək resurslarının səmərəli istifadəsinin başlıca istiqaməti əməyin elmi təşkili tədbirlərinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsidir. Əməyin elmi təşkili (ƏET) Amerika mühəndisi F.Teylorə məxsusdur. O, XIX əsrdə ilk dəfə olaraq elmi metodla insanın bədəninin iş şəraitinə uyğunlaşmasının analizini verməyə çalışmışdır. Əməyin elmi təşkili texniki, iqtisadi, sosial, fizioloji, estetik və b. tərəflərin birləşmələrini nəzərə alaraq formalaşır. ƏET – texniki və estetik ölçülərin elmi təşkil olunması ilə az əmək və xammal məsrəf etməyə istiqamətlənmiş və istehsalın artırılmasına nail olmaqdan ibarətdir [6].

Texniki estetik-dizayn nəzəriyyəsini prinsip və metodlarından istifadə edərək sənayenin, istehsalın, konstruksiya etmənin, istehsal mühitinin optimal şərtlər daxilində olmasıdır.

Göstərilən anlayışlar – ƏET istehsal mədəniyyəti və texniki estetika – istehsalın məqsədəuyğun inkişafının və mükəmməlliyinin kompleks əsasını təşkil edir. Bu amillər istehsalın artmasına, fəhlə və qulluqçuların sağlamlığının qeydinə qalır. Əməyin məqsədə uyğun şəraiti (sanitar – gigiyenik, fizioloji, estetik) əməyin təhlükəsizliyi və komfortunun dərəcəsindən asılıdır [5].

Əməyin təşkili:

1. Əmək prosesinin rəşional təşkili, əməyin bölünməsi və kooperasiyası, əməyin qabaqcıl metodlarının tətbiqi.

2. Əməyin əlverişli şəraitinin tətbiqi.

3. Əmək mədəniyyətinin artırılması.

4. İş və istirahət rejiminin optimallaşması.

5. Əmək haqlarının və normalarının yaxşılaşması.

6. İş yerlərinin təmin edilməsinin yaxşılaşdırılması.

7. İşçilərin ixtisasının artırılması.

Əməyin elmi təşkilinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin başlıca amili əməyin texniki normalaşdırılmasıdır. Əməyin texniki norma və normativlərinin işlənilib hazırlanması və mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi hər bir əmək kollektivinin başlıca vəzifələrindəndir.

Adlarını çəkdiyimiz əməyin texniki norma və normativləri (vaxt norması, hasilat norması və xidmət norması) aşağıdakı metodlar vasitəsilə işlənməli və mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməlidir [5]:

1. Xronometraj metodu;

2. İş vaxtının fotoqrafiyası;

3. Qarışıq metod.

Bu məqsədlə təsərrüfat rəhbərliyinin əmri ilə xüsusi komissiya yaradılır. Komissiyanın sədri bir qayda olaraq təsərrüfatın baş mühəndisi (sədr müavini isə həmin təsərrüfatın baş mühasibi) təyin edilir. Komissiyanın digər üzvləri isə təsərrüfatın bölmə rəisləri və aparıcı mütəxəssisləridir.

Bir qayda olaraq xronometraj metodu ilə əsas istehsal fəhlələrinin istehsal prosesində əsas və köməkçi proseslərə sərf olunan vaxt ölçülür. Bu saysız-hesabsız təkrar ölçmələr əsasında vaxt norması və hasilat norması müəyyən edilir.

Nəticə.

Aparılan tədqiqat aşağıdakı nəticələrin əldə olunmasına şərait yaratmışdır:

- Sənaye istehsal birliklərində əmək resurslarının səmərəli istifadəsi haqqında məlumatlar müəssisədəki plan-iqtisad şöbəsindəki təhlil qrupunun aylıq, rüblük, yarımillik və illik hesabatlarına əsasən əldə edilir. Bu məlumatlar həm kollektivdə və həm də müəssisənin tabe olduğu təşkilatda öyrənilir, araşdırılır, müzakirə edilərək gələcək inkişaf üçün tədbirlər planı işlənilib hazırlanır.
- Ölkədə “İxtira və səmərələşdiricilik” cəmiyyəti ilə müəssisələrdəki müvafiq bölmələrlə qarşılıqlı faydalı (səmərəli) əlaqələrinin vəziyyətinə xüsusi fikir verilməlidir.

- Müəssisədəki ixtira və səmərləşdirici təkliflərin sayı (keçən müddətlə müqayisədə).
- Müəssisədəki ixtira və səmərləşdirici təkliflərin tətbiqindən əldə edilən səməyə (pul ifadəsində, texniki və texnoloji təkmilləşmə halında).
- Birlikdə və onun müəssisələrində iqtisadi həvəsləndirmə sisteminin bütün növlərindən istifadə olunmalıdır.
- İxtiraçılıqda və səmərləşdirici təkliflərin işlənməsində mühəndis-texniki işçilərlə yanaşı bütün kollektivin və xüsusi ilə də əsas istehsal fəhlələrin geniş iştirakı təmin edilməlidir.
- Əmək resurslarının istifadəsinin yekun göstəriciləri kimi (digər plan göstəricilərlə yanaşı), əmək haqqı fondunun istifadəsi ilə əlaqədar iki göstəriciyə də xüsusi əhəmiyyət verilməlidir:
 - əmək haqqı fondunun hər 1 manatına düşən gəlirin məbləği;
 - əmək haqqı fondunun hər 1 manatına düşən mənfəətin məbləği;
 Bu göstəricilər üzrə hesabatlar aylıq, rüblük, yarımillik və illik göstəricilərlə aparılır [2];
- Nəticədə məlum olmalıdır ki, ildən-ilə əmək haqqının hər manatına düşən gəlir və mənfəət artırsa, demək əmək fəaliyyəti səmərlidir. Bununla yanaşı hər bir işçinin və hər bir fəhlənin orta əmək məhsuldarlığı bütün hesabatlarda öz əksini tapmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı.
2. Dövlət Statistika Komitəsinin məcmuələri. Bakı, 2014 – 2020.
3. Cümşüdoğ. S.Q. İdarəetmə qərarlarının qəbulu. Bakı, Təhsil, NPM, 2010, 160 s.
4. Kərim Kərimov. “Erqonomika və iş təhlükəsizliyi” Dərs vəsaiti, Bakı – 2016, 140 s.
5. “Azərbaycanda Yüksək Texnologiyaların texniki iqtisadi problemləri.” Respublika elmi konfransının materialları. 10-11 dekabr 2013. Bakı 2013, s. 348.
6. Məmmədova G.V. (həmmüəllif) “Metallurgiya sənaye istehsal müəssisələrinin biznes fəaliyyətinin gəlirlilik və mənfəətlilik meyarı ilə qiymətləndirilməsi” – Ekologiya və su təsərrüfatı № 2, Elmi-texniki və istehsalat jurnalı, Bakı-2021, s. 79-83.
7. Məmmədova G.V. “Elektron hökumət layihələri əsasında sənaye istehsal birliklərində nəqliyyat və rabitə xidmətlərinin səmərliliyinin yüksəldilməsi yolları” – “Təhlükəsiz infokommunikasiya sistemləri: nəzəriyyədən tətbiqə” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfrans; 8-10 dekabr 2021. Azərbaycan Texniki Universiteti və Həştərxan Dövlət Texniki Universiteti.

EFFICIENT INDICATORS OF THE USE OF LABOR RESOURCES IN INDUSTRIAL PRODUCTION UNITS

G.V.Mammadova

Azerbaijan Technical University

Abstract. The article considers the developed quantitative and qualitative indicators for assessing the work performed by teams of industrial production associations (in all its divisions). The developed indicators allow, both quantitatively and qualitatively, to evaluate the activities of the team. These indicators should include:

- labor productivity of one employee and one worker (in physical and monetary terms), the amount of income per 1 manat of the wage fund;
- the amount of profit per 1 manat of the wage fund.

The calculation is carried out by comparing the planned and actual indicators of labor resources, on this basis, qualitative indicators of the assessment are revealed. And on this basis, a comparative analysis of indicators of the effective use of labor resources of an industrial production association is carried out. It should be noted that when calculating the indicators, it is necessary to take into account the activities of the transport sector and the communications sector.

Keywords: *labor resources, industrial production unions, invention, quantity, quality, streamlining suggestions, economic efficiency, economic incentive, total amount of income, total amount of profit, profitability.*

ЭФФЕКТИВНЫЙ ПОКАЗАТЕЛИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЯХ**Г.В.Мамедова***Азербайджанский технический университет*

Резюме. В статье рассмотрены разработанные количественные и качественные показатели оценки выполненных работ коллективами промышленных производственных объединений (во всех его подразделениях). Разработанные показатели позволяют, как количественно, так качественно оценить деятельность коллектива. К этим показателям следует отнести:

- производительность труда одного работника и одного рабочего (в натуральном и денежном выражении), сумма дохода приходящиеся на 1 манат фонда заработной платы;
- сумма прибыли приходящиеся 1 манат фонда зарплаты.

Расчет ведется сопоставлением плановых и фактических показателей трудовых ресурсов, на этой основе выявляют качественные показатели оценки. А на этой основе осуществляются сравнительной анализ показателей эффективного использования трудовых ресурсов промышленного производственного объединения. Следует отметить, что при исчислении показателей необходимо учесть деятельность транспортного хозяйства и хозяйства связи.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, промышленных производственных объединениях, изобретение, количество, качественные, оптимизация предложений, экономическая эффективность, экономический стимул, общая сумма доходов, общая сумма прибыли, рентабельность.

Daxil olub: 28.10.2022